

JANUSZ HENZEL

NOWELA „ROMAN I OLGA” ALEKSANDRA BIESTUŻEWA
A TRADYCJA KARAMZINOWSKA

Autor niniejszej pracy stawia sobie za cel wskazanie na ważną rolę, jaką w historii prozy rosyjskiej odegrała nowela „Roman i Olga”, druga z cyklu nowel historycznych, stworzonego przez Biestużewa w latach 1821—1825¹). Znaczenie tej noweli nie było dotychczas należycie doceniane; badacze twórczości Biestużewa uznawali ją naogół za utwór mało oryginalny, nie wykraczający poza ramy istniejących wzorców literackich, mieszczący się w normach prozy sentymentalnej. M. Stiepanow²) i L. Bułachowski³) upatrywali w noweli Biestużewa naśladownictwo „Natalii, córki bojarskiej” Karamzina. Podobne stanowisko zajął M. Kowarski. W jego pracy „Wczesny Marliniski”⁴) teoria o karamzinskim charakterze noweli „Roman i Olga” znalazła najpełniejszy wyraz. Główne tezy Kowarskiego są następujące:

1. Biestużew był na początku lat dwudziestych przekonany karamzinistą. O jego admiracji dla twórczości i działalności reformatorskiej Karamzina świadczy jego artykuł „Rzut oka na starą i nową literaturę w Rosji”, zamieszczony w almanachu „Polarnaja Zwiezda” na rok 1823.
2. Historyzm noweli Biestużewa nie jest autentyczny i mało się różni od historyzmu nowel Karamzina. Biestużewowi nie udało się odtworzyć swoistości rosyjskiego bytu narodowego ani też stworzyć portretów psychologicznych ludzi minionej epoki.

¹ Prócz noweli „Roman i Olga” cykl ten obejmował utwory: „Zamek Wenden”, „Zamek Neuhausen”, „Turniej rewelski”, „Zdrajca” i „Zamek Eisen”.

² Н. Степанов, Романтические повести Марлинского, „Литературная учебка” 1937, сентябрь, str. 54.

³ Л. А. Булаховский, Русский литературный язык первой половины XIX века, Киев 1957, str. 111.

⁴ Н. Коварский, Ранний Марлинский, „Русская проза”. Сборник под редакцией Б. М. Эйхенбаума и Ю. Н. Тынянова, Ленинград, „Academia”, 1926.

3. Nowela „Roman i Olga” powstała w kręgu oddziaływań sentymentalizmu i „nosi na sobie ślady typowych szablonów ówczesnych nowel sentymentalnych”⁵).

4. Podobnie jak Karamzin, Biestużew odnosił się z dezaprobatą do bardziej radykalnych prób wprowadzenia do literatury autentycznej mowy ludu, gardził „wrażeniami karczemnymi”. Kowarski powołuje się tu na wypowiedź Biestużewa, zawartą w liście do braci Polewojów z 1 stycznia 1832 r., z której rzekomo wynika, iż Biestużew uznawał za bezcelowe usiłowanie przerzucenia pomostu między językiem literatury a żywą mową ludową.

5. Słownictwo noweli „Roman i Olga” nie ma w sobie nic odkrywczego. Jego oryginalność ogranicza się do „zapożyczenia z tak rozpowszechnionych wówczas pieśni Mierzłakowa i Nieleńskiego bardzo nieszkodliwych i przyjemnych dialektyzmów (...)”⁶). Zdaniem Kowarskiego, „leksyka wczesnych nowel Biestużewa znajduje się ciągle jeszcze w granicach tendencji, zakreślonych przez Karamzina-nowelistę”⁷); w „Romanie i Oldze” zachowuje Biestużew karamzinowską gładkość i miękkość leksyki oraz karamzinowskie nastawienie na „średni styl”.

6. O pokrewieństwie noweli Biestużewa z prozą Karamzina świadczy także struktura intonacyjna frazy. Na poparcie swej tezy Kowarski zestawia fragmenty pochodzące z nowel obydwu pisarzy.

7. Oryginalność stylistyczna noweli „Roman i Olga” oraz innych utworów Biestużewa z lat dwudziestych polega na bardziej wszechstronnym niż u Karamzina wykorzystaniu sentencji, a także na rezygnacji z karamzinowskiego okresu trójczłonowego i wprowadzeniu nieregularnego rozczłonkowania składniowego przy szerokim zastosowaniu paralelizmu syntaktycznego.

Spośród powyższych tez jedynie ostatnia nie nasuwa wątpliwości i wnosi pozytywne wartości do wiedzy o Biestużewie; pozostałe twierdzenia wzbudzają zastrzeżenia zarówno co do swej treści, jak i co do stosowanych przez autora metod badawczych i środków argumentacji. Rozpatrzmy kolejno tezy Kowarskiego i skonfrontujmy je z faktami.

1.

Wbrew temu, co twierdzi Kowarski, nie ma podstaw, aby sądzić, iż Biestużew należał do kręgu zwolenników Karamzina. Przeciwnie,

⁵ Н. Коварский, op. cit., str. 140. Tego i wszystkich pozostałych przekładów z języka rosyjskiego dokonał autor artykułu.

⁶ Op. cit., str. 141.

⁷ Op. cit., str. 143.

są dowody na to, iż odnosił się do niego z rezerwą. W jednym z listów do Konstantego Polewoja zwierzał się wręcz z antypatii do autora „Biednej Lizy” i stwierdzał: „mimo starań jego wielbicieli zdecydowanie odmówiłem zawarcia z nim znajomości”⁸). Wbrew sugestii Kowarskiego Biestużew w artykule „Rzut oka na starą i nową literaturę w Rosji” bynajmniej nie wyraża najwyższego podziwu dla twórczości Karamzina, przeciwnie, formułuje swój sąd oględnie i poświęca temu najwybitniejszemu przedstawicielowi sentymentalizmu rosyjskiego zaledwie kilka zdań (warto dodać, że o Żukowskim w tym samym artykule wypowiada się znacznie szerzej). O walorach treściowo-gatunkowych nowel Karamzina Biestużew nie mówi ani słowa. Całą swą uwagę poświęca dokonanej przez Karamzina reformie języka literackiego: „On przekształcił książkowy język rosyjski, dźwięczny bogaty, silny w istocie, ale już ocieężał w rękach miernych pisarzy i nieuków-tłumaczy. On poruszył szczęśliwą nowością zardzewiałe koła jego mechanizmu, odrzucił obcą pstrokaciznę w słowach, w składni i dał mu ludowe oblicze (...)”⁹). O tym, że Biestużew był zwolennikiem reformy językowej Karamzina, świadczą również inne jego artykuły z lat dwudziestych, w których zwalcza szyszkowistów i opowiada się za nowatorskimi poczynaniami językowymi¹⁰). Nie znaczy to bynajmniej, że Biestużew zatrzymał się w swych poszukiwaniach stylistycznych na etapie, osiągniętym przez Karamzina. Radykalizm językowy autora „Romana i Olgi” sięgał — jak to zostanie wykazane w dalszym toku rozważań — znacznie dalej. Poparcie, jakiego Biestużew udzielał Karamzinowi-reformatorowi języka literackiego, nie oznaczało akceptacji innych założeń twórczych tego pisarza. W artykule o powieści Polewoja „Przysięga przy Grobie Pańskim” Biestużew sobie, a nie komukolwiek innemu przypisuje zasługę stworzenia nowoczesnej noweli historycznej, otwierającej szerokie perspektywy rozwoju prozy rosyjskiej: „Karamzin zachęcił nas do podań przeszłości naszej, poszukiwania archeologiczne zebrały pewne elementy dla powieści. Nowele historyczne Marlinskiego, w których zrzuciwszy pęta języka książkowego przemówił on żywą mową rosyjską stały się drzwiami do królestwa pełnej powieści”¹¹).

⁸ List z 22 września 1832, „Русский Вестник”, 1862, r. 32, № 3, str. 331.

⁹ А. А. Бестужев-Марлинский, Сочинения в двух томах, т. II, Москва 1958, str. 527.

¹⁰ Zob. А. Бестужев, Торжественное заседание Императорской Российской Академии, „Соревнователь просвещения и благотворения”, ч. XIII, str. 305—311; А. Бестужев, Ответ на письмо к издателю Соревнователя просвещения, „Соревнователь просвещения и благотворения” 1821, ч. XIV, str. 209—219.

¹¹ А. А. Бестужев-Марлинский, op. cit., t. II, str. 595.

Nowelę „Roman i Olga” zaopatrzył Biestużew w komentarz nie mający precedensu w rosyjskiej beletryście historycznej: „Bieg mojej noweli zamyka się między 1396 a połową 1398 roku (...) Wszystkie wydarzenia i postaci historyczne, w niej wspomniane, są przedstawione z nieodstępną dokładnością, a zwyczaje, przesady i obyczaje pokazałem odpowiednio według podań i zachowanych zabytków. Językiem starałem się zbliżyć do prostego prawdziwego opowiadania rosyjskiego i mogę zaręczyć, że słowa, które wielu wydadzą się dziwnymi, nie zostały wymyślone, lecz wzięte przeze mnie ze starodawnych kronik, pieśni i baśni”¹²). Deklaracja ta stanowi wyraz zupełnie nowej na gruncie rosyjskim koncepcji noweli historycznej, koncepcji polegającej na dążeniu do podbudowania treści utworu autentycznym materiałem faktów i to nie tylko w sensie precyzji ram chronologicznych opisywanych wypadków, ale również w sensie rzetelności przedstawienia dawnych wierzeń, obrzędów i zwyczajów, odtworzenia mentalności ludzi minionej epoki.

Powstanie noweli „Roman i Olga” było poprzedzone studiami historycznymi. Artykuły Biestużewa z okresu 1821—1823 świadczą o gruntownej znajomości dostępnych mu materiałów źródłowych. W artykule „Rzut oka na starą i nową literaturę w Rosji”, napisanym niemal równocześnie z nowelą „Roman i Olga” pisarz przejawia znajomość kronik ruskich oraz innych zabytków piśmiennictwa staroruskiego i wypowiada o nich oryginalne sądy. Dowodów zainteresowania Biestużewa zagadnieniami dziejopisarstwa na Rusi dostarczają również wcześniejsze artykuły „Uwagi do krytyki, zamieszczonej w № 13-m „Syna Otcieczstwa”¹³) i „Dlaczego?”¹⁴). Szczególne zainteresowanie Biestużewa, podobnie jak i innych dekabrystów, wzbudzała przeszłość Wielkiego Nowogrodu. Autor „Romana i Olgi” zamierzał nawet napisać dzieło historyczne, poświęcone dziejom „świętej kolebki walecznych Słowian” (wspominał o tym w liście do Mikołaja Polewoja z 12 lutego 1831 r.¹⁵). Równocześnie przeprowadzał Biestużew studia nad historią Łotwy i Estonii w oparciu o opracowania współczesne oraz o kroniki liwońskie Henryka Łotysza i Baltazara Russowa. Podczas pracy nad

¹² Op. cit., t. I, str. 3—4, przypis.

¹³ А. Бестужев, Замечания на критику, помещенную в № 13 Сына Отечества, касательно „Опыта краткой истории русской литературы”, „Сын Отечества”, 1822, ч. 77, стр. 253—269.

¹⁴ А. Б [естужев], Почему? (Замечания на книгу: Опыт краткой истории русской литературы), „Сын Отечества”, 1822, ч. 77, стр. 158—171.

¹⁵ Zob. „Русский Вестник”, 1861, т. 32, № 3, стр. 269.

nowelą „Roman i Olga” pisarz korzystał z informacji zawartych w pracach Eugeniusza Bołchowitinowa¹⁶), Gabriela Uspienskiego¹⁷), w V tomie „Historii państwa rosyjskiego” Karamzina oraz w Pracy Tomasza Święckiego „Opis starożytnej Polski”, wydanej w Krakowie w r. 1817.

* * *

Autor „Natalii, córki bojarskiej” również poprzedził swą nowelę swoistym komentarzem. W introdukcji, poprzedzającej właściwą narrację, Karamzin z rozczuleniem wspomina dawne czasy, „kiedy Rosjanie byli Rosjanami; kiedy ubierali się we własne ubranie (...), żyli według swego obyczaju, mówili własnym językiem”¹⁸) i zwierza się czytelnikom: „kocham te czasy, lubię na chyżych skrzydłach wyobraźni latać w ich odległą pomrokę, w cieniu dawno spróchniałych więzów szukać brodatych mych przodków, gawędzić z nimi o przygodach starodawnych, o charakterze sławnego narodu rosyjskiego (...) W ten sposób stara Ruś jest mi znana więcej aniżeli wielu moim współobywatelom (...) Aby ulżyć nieco ciężaru mej pamięci, zamierzam przekazać miłym czytelnikom jedną opowieść prawdziwą, lub historię, słyszaną przeze mnie w krainie cieni w królestwie wyobraźni od babki mojego dziadka (...)”¹⁹).

„Natalia, córka bojarska” była więc w swym założeniu utworem opartym na swobodnej grze wyobraźni autora, wzruszającą opowieścią o dawnych, dobrych czasach i dawnych, pięknych obyczajach. Jak słusznie stwierdza G. Gukowski, „Pierwsza nowela historyczna Karamzina (...) to pełen rozczulenia hymn na cześć dobrych starych czasów feudalizmu, nie dotkniętego jeszcze wstrząsami. Nowela ta zawiera utopię raczej niż historię. Dlatego nie ma w niej nawet w małym stopniu dążenia do odtworzenia przeszłego życia takim, jakie ono było”²⁰).

Druga nowela historyczna Karamzina, napisana w r. 1803, w dziewięć lat po powstaniu pierwszej jest ciekawym fenomenem historycznoliterackim. Fabuła „Marfy posadnicy” opiera się na materiale real-

¹⁶ Преосвященный Евгений [Е. Болховитинов], Исторические разговоры о древностях Великого Новгорода, Москва 1808.

¹⁷ Г. Успенский, Опыт повествования о древностях русских. Ч. 1. О обычаях россиян в частной жизни, Харьков 1811; ч. 2. О обычаях россиян в гражданском состоянии и правительстве, Харьков 1812. Изд. второе, чч. 1 и 2, Харьков 1818.

¹⁸ Н. М. Карамзин, Избранные сочинения, ч. 1, Москва 1884, стр. 374.

¹⁹ Ibid.

²⁰ История русской литературы, т. V, Изд. Академии Наук СССР, Москва-Ленинград 1941, стр. 69.

nych faktów historycznych, związanych z działalnością Marfy Borieckiej i ostatecznym upadkiem niezawisłości Wielkiego Nowogrodu. Waga wypadków, będących przedmiotem pokazu, a stanowiących jeden z ważnych momentów rozwoju państwowości rosyjskiej, nie pozwalała zamknąć je w ramach miłośno-psychologicznej opowieści sentymentalnej i Karamzin, chcąc podjąć tego rodzaju tematykę, był zmuszony posłużyć się konwencją klasyczną, epicko-heroiczną. „Bohaterowie nowogrodzcy u Karamzina — stwierdza Gukowski — to bohaterowie antyczni w duchu antycznej poetyki i wspomnienia klasyczne wyrażnie ciążyą na noweli”²¹). Konwencja klasycystyczna pozwalała wprawdzie na uchwycenie głównego konfliktu epoki, nie dawała jednak możliwości stworzenia pełnego jej obrazu, odtworzenia kolorytu przeszłości.

* * *

Zasadniczym rysem struktury treściowej noweli „Natalia, córka bojarska” jest gloryfikacja przeszłości. Starą Rosję ukazuje autor jako krainę idealną, w której króluje powszechne dobro i sprawiedliwość. Dotyczy to zarówno dawnych obyczajów, jak i dawnych instytucji życia państwowego. Idealizacji przeszłości służy zarówno komentarz odautorski, którym Karamzin posługuje się bardzo szeroko, jak i sama warstwa obrazowa utworu. Bohater noweli, bojar Matwiej Andriejew, przedstawiony jest jako ucieleśnienie sprawiedliwości i dobroci, obrońca słabych i protektor biednych. Podobnymi cechami obdarza Karamzin postać monarchy.

Zupełnie inny obraz przeszłości odsłania autor „Romana i Olgi”. W jego noweli stara Ruś staje przed nami w swej wielkości i poniżeniu, szlachetności i okrucieństwie. W rozdziale VII noweli autor maluje mroczny obraz kraju, w którym cały ciężar jarzma tatarskiego spoczywa na barkach uciśnionego ludu. W przeciwieństwie do Karamzina Biestuzew manifestuje swą dezaprobatę dla władzy monarchy absolutnego. Książę moskiewski Wasilij Dmitrijewicz, usiłujący narzucić swe panowanie wolnemu Nowogrodowi, przedstawiony jest jako władca bezwzględny, nie cofający się przed użyciem przemocy, który „daleko przewyższył ojca swego w nauce panowania, chociaż nie odziedziczył po bohaterze Dońskim ani prawości, ani odwagi osobistej”²²). W swej przemowie na zgromadzeniu nowogrodzkim Roman przypomina współziomkom o krwawej zemście, którą książę moskiewski wywarł na

²¹ Ibid.

²² А. А. Бестужев-Марлинский, Сочинения в двух томах, Москва 1958, т. 1, стр. 21.

mieszkańcach Torzka. Kilkanaście miesięcy przebywa Roman bez sądu w więzieniu moskiewskim. Nie dobrotliwy bojar Matwiej zjawia się przed oczyma więźnia jako wysłannik monarchy, ale surowy Jewstafij Syta, który grozi mu straszną śmiercią, usłyszawszy odmowę przejścia na stronę Moskwy. Idealizacja przeszłości przejawia się w noweli Biestużewa jedynie w przedstawieniu Nowogrodu. Jest to zrozumiałe, jeśli zważymy, że dla Biestużewa, podobnie jak dla innych dekabrystów, wolny Nowogród był idealnym organizmem państwowym, wymarzoną republiką do której tradycji chcieli oni nawiązać w swej działalności politycznej. Gloryfikacja Nowogrodu jest jednak przede wszystkim gloryfikacją instytucji republikańskich i nie zubaża rysunku obyczajowo-psychologicznego postaci nowogrodzian.

Twierdzenie Kowarskiego o anachroniczności psychologii bohaterów noweli Biestużewa jest słuszne jedynie częściowo. Prawdzie psychologiczno-historycznej nie odpowiadają przeżycia i uczucia Romana, uzewnętrzniające się w jego namiętnych, przesiąkniętych liryzmem i patosem wypowiedziach, a także przeżycia Bierkuta. Obaj ci bohaterowie są nosicielami romantycznych pragnień i dążeń i zajmują w utworze szczególne miejsce. Pozostałe postaci są ukształtowane zgodnie z klimatem psychologiczno-obyczajowym epoki. Cechy mentalności ludzi dawnej Rusi znalazły wyraz w postaci Symeona Wojesława, rzecznika i obrońcy patriarchalnych stosunków rodzinnych. Kreśląc sylwetkę Olgi Biestużew traktuje ją jako wytwór środowiska i epoki, jako reprezentantkę określonego modelu moralno-obyczajowego. Świadczą o tym przeżycia Olgi w noc zamierzonej ucieczki. W momencie podjęcia ostatecznej decyzji bohaterka ulega nakazowi tradycyjnej moralności, wpojonej jej przez otoczenie i wychowanie w duchu czci dla władzy rodzicielskiej, kieruje się przy tym zarówno względami religijnymi (lękiem przed grzechem nieposłuszeństwa i potępieniem wiecznym), jak i zabobonnym przekonaniem o karach doczesnych, jakie ściągnie na nią przekleństwo ojcowskie. Wzgląd emocjonalny (obawa przed wprawieniem w rozpacz rodziców) pojawia się w myślach Olgi dopiero na dalszym planie i wiąże się z wynikającą z ówczesnych pojęć obawą ściągnięcia na nich wstydu i hańby. Czyny i przeżycia bohaterki już po rozstaniu z Romanem kształtowane są przez autora konsekwentnie w duchu zgodności z atmosferą psychologiczno-obyczajową Rusi czternastowiecznej. Olga nie śmie przeciwstawić się woli ojca, który zamierza wydać ją za mąż za bogatego Michała Wołota; nieśmiałe prośby i łzy są jedynymi formami jej protestu, a wstąpienie do klasztoru, zresztą też uzależnione od pozwolenia rodzica, jedynym wyjściem. Inaczej ukształtował postępkę swej bohaterki Karamzin. Natalia, aczkolwiek wychowana pod pieczołowitym nadzorem ojcowskim w duchu tradycyjnej moralności,

godzi się na ucieczkę z domu rodzicielskiego. Postępek ten klóci się z prawdą obyczajową i stanowi niewątpliwie ustępstwo pisarza na rzecz konwencjonalnej intrygi miłosnej noweli sentymentalnej.

Ważnym składnikiem odtworzenia kolorytu przeszłości jest ukazanie realiów życia codziennego opisywanej epoki: domostw, budowli i urzędów obronnych, uzbrojenia, ubiorów, przedmiotów domowego użytku, codziennych czynności, tradycyjnych obrzędów itp. Karamzin w noweli „Marfa posadnica” rezygnuje całkowicie z przedstawienia tej warstwy rzeczywistości historycznej, ogranicza się do wskazania na najniezbędniejsze akcesoria, nie podejmując prób dokładniejszego opisu. Insignia władzy, miecz, hełm, zbroja, — oto jedyne szczegóły wyglądu zewnętrznego postaci, zarejestrowane przez pisarza. W noweli „Natalia, córka bojarska” Karamzin podejmuje próbę dokładniejszego odtworzenia zjawisk i przedmiotów życia codziennego w opisie ubioru oraz czynności porannych bohaterki w początkowej części utworu. W innych partiach noweli realiów jest znacznie mniej. W odróżnieniu od Karamzina Biestużew w swej noweli dąży do maksymalnej konkretności i autentyczności przedstawienia przedmiotów i zjawisk, stanowiących tło akcji, operuje bogactwem realiów i rekwizytów, przedstawia barwnie i plastycznie wnętrza domostwa Wojeśława, igrzyska świąteczne w Nowogrodzie, ubiór i uzbrojenie postaci głównych i epizodycznych, działania wojenne przy szturmie Orłca i inn. Obfitość realiów nie rozsadza ram utworu, lecz dzięki organicznemu powiązaniu ich z narracją tworzy barwny wyrazisty obraz.

Istotną cechą historyzmu noweli Biestużewa jest ukazanie zmienności dziejów, walki nowych formacji społeczno-politycznych ze starymi. Akcja noweli „Roman i Olga” rozgrywa się w czasach, kiedy słabnie wpływ chanatów, a wyłamujące się spod kontroli Mongołów państwo moskiewskie samo narzucać poczyna swe formy ustrojowe niezależnym dotąd okręgom północnym. Biestużew przedstawia wyraziście strukturę społeczną obu organizmów państwowych wraz z ich wynaturzeniami (krwawe represje, stosowane przez wielkiego księcia moskiewskiego; waśnie w łonie społeczności nowogrodzkiej, nowogrodzka „wolnica”). Autor „Natalii, córki bojarskiej” uchylił się całkowicie w swej noweli od rozpatrywania tego aspektu rzeczywistości historycznej, ograniczając się do odtworzenia dawnych obyczajów i generalizującej idealizacji przeszłości. W noweli „Marfa posadnica” Karamzin podjął próbę ukazania konfliktu polityczno-ustrojowego, ale przełomowe wydarzenie historii Rosji — podporządkowanie Nowogrodu Moskwie — zostało w niej potraktowane nie jako etap ewolucji formacji polityczno-ustrojowych, lecz jako akt wprowadzenia jedynie słusznego, świętego i niewzruszonego porządku rzeczy.

Tak więc zasadniczą cechą historyzmu „Romana i Olgi” jest — poza szerokim odtworzeniem kolorytu przeszłości — odsłonięcie stosunków polityczno-społecznych, przedstawienie struktury społeczeństwa opisywanej epoki. Jest ono jeszcze oczywiście ograniczone ramami konwencji romantycznej i nie osiąga głębi, właściwej późniejszym utworom puszkiniowskim, znamionuje jednak nowy etap rozwoju rosyjskiej prozy historycznej.

3.

W odróżnieniu od „Natalii, córki bojarskiej” i „Marfy posadnicy” „Roman i Olga” jest utworem nawskroś romantycznym. „Нечего сомневаться, что по духу времени и вкусу я был романтик до конца ногтей” — pisał Biestużew po latach o wczesnym okresie swej twórczości²³). Dokonany przez Biestużewa wybór metody romantycznej oznaczał podjęcie przez pisarza zadania radykalnego przekształcenia struktury obrazowej i kompozycyjnej istniejącego gatunku noweli historycznej. Powstała w wyniku tej reformy nowela biestużewowska stanowi twór gatunkowy zupełnie nowy, odbiegający od wszystkiego, co w tej dziedzinie stworzył w Rosji wiek XVIII i pierwsze dwudziestolecie wieku XIX.

W zestawieniu z „Natalią, córką bojarską” zwraca uwagę w noweli Biestużewa radykalne rozbudowanie i wzbogacenie fabuły. Równocześnie Biestużew rozszerza krąg bohaterów utworu, zwiększa liczbę postaci epizodycznych i „pozascenicznych”²⁴). W szerszym niż Karamzin zakresie wprowadza Biestużew bohatera zbiorowego (lud nowogrodzki, występujący w kilku scenach zbiorowych). Rozwój fabuły noweli cechuje niezwykle rozmach i dynamizm. Pisarz-romantyk dąży do wydobycia maksymalnego dramatyzmu sytuacji, wyeksponowania ich swoistości i niepowtarzalności.

Kompozycja noweli jest zwarta i dynamiczna. Sceny następują szybko jedno po drugim, każda z nich wnosi nowy bodziec do rozwoju akcji. Zasadę doprowadzania do największego napięcia dramatycznego realizuje Biestużew między innymi przy pomocy swoistego chwytu kompozycyjnego, który można określić mianem quasi-katastrofy. Polega on na upozorowaniu śmierci bohatera i następnym ponownym wprowadzeniu go do akcji. W rozdziale IX w scenie szturmie Orla

²³ А. А. Бестужев, Несколько слов от сочинителя повести „Андрей, князь Переяславский”, Декабристы, Москва-Ленинград 1959, стр. 15.

²⁴ Przez „postać pozasceniczną” rozumiem postać, która nie jest przedmiotem bezpośredniego przedstawienia i która pojawia się jedynie w rozmowach lub wspomnieniach innych postaci, względnie w informacji autorskiej.

Roman „ginie” pod walącymi się fortyfikacjami; w rozdziale X zjawia się niespodziewanie zdrów i cały w Nowogrodzie.

Cała warstwa obrazowa noweli Biestużewa skonstruowana jest na zasadzie ostrych kontrastów i jaskrawych przeciwieństw. Zarówno odwołanie do przeżyć bohaterów jak i pokaz zjawisk świata zewnętrznego uwydatniają krańcowo sprzeczne pierwiastki i tendencje, tkwiące w rzeczywistości. Odnosi się to nie tylko do „Romana i Olgi”, ale również i do pozostałych romantycznych nowel historycznych Biestużewa.

W ślad za romantyczną rewolucją kompozycyjno-obrazową przeprowadził Biestużew reformę w systemie form podawczych. Narracja noweli „Roman i Olga” odznacza się dużym dynamizmem, który odzwierciedla dynamizm rozwoju fabuły. Akcja noweli przenosi się swobodnie z miejsca na miejsce. Narrator podąża niestrudzenie za bohaterem, relacjonuje jego przedsięwzięcia, przeżycia i sytuacje, w jakich się znalazł. Charakterystyczne dla nowatorskiego, romantycznego ukształtowania narracji jest objęcie relacją bezpośrednią sceny potyczki z oddziałem nowogrodzkim i uwolnienia Wojeśława oraz sceny szturm Orłca. Karamzin w obydwu swoich nowelach historycznych unika stosowania bezpośredniej relacji w scenach batalistycznych. Najwiśdoczniej dynamiczne przedstawienie bitwy było trudne do urzeczywistnienia w ramach konwencji klasycystycznej i sentymentalistycznej.

Inną ważną zdobyczą Biestużewa w dziedzinie form podawczych było znaczne uszczegółowienie narracji. W noweli „Natalia, córka bojar-ska” ponad 1/3 objętości tekstu zajmuje narracja uogólniająca (zwięzła relacja o zjawiskach które zachodziły wielokrotnie w ciągu jakiegoś odcinka czasu); stosunkowo ważne miejsce zajmuje w noweli poza tym relacja pobieżna (wg terminologii Skwarczyńskiej: informacja²⁵); forma opowiadania unaoczniającego występuje właściwie tylko w scenie spotkania Natalii z Aleksiejem w domu bojara Matwiejewa i w końcowej scenie przebaczenia. W noweli „Roman i Olga”, przeciwnie, opowiadanie unaoczniające dominuje zdecydowanie nad opowiadaniem²⁶), informacja zaś jako forma podawcza występuje jedynie sporadycznie i ma za zadanie uzupełnienie narracji właściwej wiadomościami o zdarzeniach pozostających poza zasięgiem fabuły.

Reformatorski charakter powieści biestużewowskiej przejawiał się również w zmianie układu form podawczych. W noweli „Natalia, cór-

²⁵ Zob. S. Skwarczyńska, Wstęp do nauki o literaturze, t. I, Warszawa 1954, str. 350.

²⁶ Terminem „opowiadanie unaoczniające”, a także używanymi niżej terminami „komentarz autorski”, „wypowiedzenie odautorskie”, „refleksja”, „apel”, „monolog (dialog) interpolowany” posługuję się w znaczeniu przyjętym przez S. Skwarczyńską. Zob. S. Skwarczyńska, op. cit., t. I, str. 332—354, 360—376.

ka bojarska" wiele miejsca zajmował komentarz autorski i różne formy wypowiedzenia odautorskiego, Hamowały one tok opowiadania i nadały noweli charakter pogawędki autora z czytelnikiem. Biestużew zrywa z karamzinowskim wielostowiem, odrzuca parantezę i parabazę, rezygnuje niemal zupełnie z komentarza autorskiego, formy zaś wypowiedzenia odautorskiego — refleksję i apel — stosuje w ścisłym powiązaniu z narracją. Rezygnacja z niektórych środków, stosowanych przez Karamzina, nie doprowadziła u Biestużewa do zubożenia zasobu form podawczych. Przeciwnie, nowela Biestużewa odznacza się pod tym względem niespotykanym dotąd bogactwem i różnorodnością dzięki kontaminacji tradycyjnych form podawczych oraz dzięki pomysłowemu i kunsztownemu ich łączeniu i następstwu. W rozdziale IV noweli Biestużew stosuje np. kolejno: opowiadanie-opis, opowiadanie-apel do postaci, opowiadanie, apel do postaci, apel-opowiadanie, refleksję, apel do postaci, opowiadanie unaoczniające, opis, opowiadanie, monolog wewnętrzny (nie interpolowany), opowiadanie, monolog wewnętrzny, opowiadanie, monolog interpolowany, opowiadanie.

Oryginalność i nowatorstwo Biestużewa w zakresie kompozycji i w dziedzinie form podawczych są na tle prozy rosyjskiej końca w. XVIII i początku w. XIX uderzające. Umiejętne operowanie formami podawczymi, oryginalne splątanie różnorodnych elementów nadaje romantycznej noweli Biestużewa nieporównaną zwartość i dynamizm, barwność i siłę ekspresji. Opiszem jako samoistną całość kompozycyjną operuje Biestużew niezwykle oszczędnie. Elementy opisu, które w sumie dają barwny i sugestywny obraz epoki, rozproszone są na przestrzeni całego utworu i dyskretnie wtopione w tok narracji. Umiejętność zastąpienia rozwiniętego opisu wyrazistym szczegółem jest dużą zdobyczą artystyczną Biestużewa i świadectwem oryginalności jego pisarstwa. Właśnie Biestużew w swej prozie z lat dwudziestych przejawiał tę oszczędność i celowość stosowania środków artystycznych, która później stała się naczelną zasadą artystyczną prozy puszkiniowskiej.

Unaoczniający charakter narracji wiąże się z funkcją dialogu, dialog bowiem, w swych wykształconych, dojrzałych formach, służy uszczegółowieniu relacji i jest jednym z jego wykładników. I w tej dziedzinie nowela Biestużewa odznacza się oryginalnością i nowatorstwem w porównaniu z prozą Karamzina. Znamiennym jest fakt, że dialog otwiera nowelę „Roman i Olga” i wypełnia niemal całkowicie jej rozdział I; forma dialogowa obsługuje zawiązanie akcji i zawiera elementy ekspozycji (ekspozycji sensu stricto w noweli brak). Tego rodzaju chwyt narracyjny stanowi zjawisko w prozie rosyjskiej zupełnie nowe.

W klasycystycznej „Marfie posadnicy” dialog nie odgrywa istotnej roli; w „Natalii, córce bojarskiej” zajmuje jedynie $\frac{1}{10}$ objętości tekstu. W noweli „Roman i Olga” dialog zajmuje ponad $\frac{1}{4}$ tekstu, łącznie zaś z innymi formami wypowiedzi postaci (monolog, wyznanie, przemówienie, wymiana przemówień) — prawie $\frac{1}{2}$ (w „Natalii, córce bojarskiej” odpowiednio — $\frac{1}{5}$). Dialog biestuzewowski jest krokiem naprzód na drodze wyzwolenia wypowiedzi postaci z kępujących je ram wypowiedzi autorskiej. Jest on w porównaniu z dialogiem karamzinowskim niewątpliwie bardziej naturalny pod względem powiązania składowego poszczególnych wypowiedzi-replik, niewymuszony i swobodny, aczkolwiek daleko mu do prostoty, osiągniętej później w prozie puszkiniowskiej. Dialog biestuzewowski jest organicznie wkomponowany w tekst. Przejście od opowiadania do dialogu i odwrotnie dokonuje się w noweli Biestuzewa niemal niepostrzeżenie. Dialog nie hamuje dynamiki narracji, lecz, przeciwnie, wzmacnia ją, ożywia, dramatyzuje i unaczni przedstawianą sytuację, czyni ją niezwykle plastyczną i wyrazistą.

Zasadnicza odmienność dialogu biestuzewowskiego od karamzinowskiego polega na zmianie i rozszerzeniu jego funkcji. W noweli „Natalia, córka bojarska” dialog spełnia głównie funkcję komunikatywną (poprzez wypowiedzi dialogowe postaci porozumiewają się w związku z sytuacją, w jakiej się znalazły). W noweli „Roman i Olga” dialog spełnia prócz tego funkcję poznawczo-przedstawieniową (według terminologii Skwarczyńskiej: zastępczą): poprzez wypowiedzi dialogowe czytelnik poznaje przeszłość bohaterów, ich powiązania oraz stosunki łączące ich z osobami trzecimi. Tę właśnie funkcję spełnia dialog-rozmowa w rozdziale I, a także dialog-rozmowa między Romanem a Sytą w rozdziale VII. Poprzez treść replik dialogowych Biestuzew stara się — w szerszym stopniu niż to czynił Karamzin — urzeczywistnić charakterystykę bohaterów. Poza tym dialog w noweli Biestuzewa spełnia — również w większym stopniu niż dialog karamzinowski — funkcję emocjonalno-ekspresywną. Uwidacznia się ona szczególnie wyraziście w dialogu między Romanem a Olgą w rozdziale II (w noweli „Natalia, córka bojarska” w analogicznym dialogu dominuje funkcja komunikatywna) oraz w dialogu między Romanem a Sytą w rozdziale VII.

Spośród form monologowych, stosowanych przez Biestuzewa, zwraca uwagę wyznanie Bierkuta. Na pierwszy rzut oka wydawać się może, iż Biestuzew posłużył się tu jako wzorcem wyznaniem Aleksieja z noweli Karamzina. W rzeczywistości jednak wyznania Bierkuta i Aleksieja różnią się zasadniczo. Podczas gdy w drugim na plan pierwszy wysuwa się relacja o zdarzeniach (o tułaczce Aleksieja i jego ojca),

w pierwszym dominuje pierwiastek emocjonalno-ekspresywny. Podczas gdy drugi jest w istocie swego opowiadaniem, pierwszy stanowi wynurzenie o właściwościach tzw. „spowiedzi lirycznej”, charakterystycznej dla rosyjskiego poematu romantycznego. Wynurzenie Bierkuta z noweli „Roman i Olga” może być uznane za pierwszą „spowiedź liryczną” w rosyjskiej epice romantycznej (zwierzenie jeńca w „Jeńcu kaukaskim” Puszkina nie jest spowiedzią liryczną: dominuje w nim funkcja eksplikacyjna, nie zaś ekspresywna; zwierzenia zbójcy w poemacie „Bracia rozbójnicy” jest — podobnie jak zwierzenie Aleksieja — opowiadaniem; „spowiedzią liryczną” jest dopiero monolog Zariemy w „Fontannie Bachczysaraju”, ukończony i wydany drukiem już po ukazaniu się noweli „Roman i Olga”).

Rormę „spowiedzi lirycznej” rozwinął Biestużew w latach dwudziestych w noweli „Zdrajca” (wynurzenie Włodzimierza Sitckiego w scenie przy ognisku), w latach trzydziestych zaś posłużył się nią m. inn. w noweli „Muła Nur”.

4.

Usiłując wykazać rzekome lekceważenie przez Biestużewa mowy ludowej i prób wprowadzenia jej do literatury Kowarski posługuje się nieuczciwym chwytem: przytacza jedynie część oryginalnej wypowiedzi pisarza, pomijając jej ciąg dalszy, całkowicie sprzeczny z jego wywodami. Oto fragment tej wypowiedzi, cytowany przez Kowarskiego:

„A i kto u nas pisze? Albo mieszkańcy salonów, którzy raz na rok przysłuchują się językowi ludu w budach jarmarcznych i nie posiadają się z radości, że zapamiętają jakiś wulgarny wyraz, z którym noszą się jak z malowaną torbą. To jest dla nich pieprzyk na masce. Cała reszta to śmietana z różnych garnków: coś kwaśno-słodkiego, pływającego w serwatce beztalencja, a wszystko to posypane trującą solą osobistych napaści lub ślazowym korzeniem pochlebstwa: świetne lekarstwo od kaszlu, ale nie od nudy. Albo tacy ludzie, którzy, oczywiście, nie muszą daleko szukać karczemnych wyrazów, zato napróżno trudzą się by uczynić je zajmującymi”²⁷).

A oto ciąg dalszy wypowiedzi Biestużewa:

„Aby poznać dobry, zmyślny lud nasz, trzeba pożyć jego życiem, trzeba jego językiem skłonić go do mówienia... popijać z nim na odpuście, jeździć z nim do lasu na niedźwiedzia, na jezioro na ryby, wlec się z nim podwodą, bić się razem mur w mur. A żołnierz nasz? jaka to oryginalna istota, jaka święta istota i jaki dziwny, dziki

²⁷ List A. Biestużewa do Mikołaja Polewoja z 1 stycznia 1832, „Русский Вестник”, 1861, т. 32, № 3, str. 319.

zwierz zarazem! (...) Trzeba spać z nim na jednej desce na warcie, leżeć w mroźną noc na czatach, iść pierś przy piersi na zawał, na baterię, leżeć pod kulami w okopie, pod opatrunkiem w lazarecie; i, drobnostka: do tego wszystkiego potrzeba genialnego wzroku, aby odróżnić perły w stertach wszelakich odpadków, a nadto daru, aby nanizać z tych pereł naszyjniki! (...) Byłem o tyle szczęśliwy (albo raczej o tyle nieszczęśliwy), że z bliska przyjrzałem się ludowi naszemu i, zdaje się, wiele odgadłem w nim; pytanie, czy uda mi się wyciągnąć z tych ułamków mianownik" ²⁸).

Jako argument uzupełniający przeciw tezie Kowarskiego przytoczę jeszcze jedną charakterystyczną wypowiedź Biestużewa, zawartą w liście do M. Polewoja:

„Prości ludzie nie są prostakami i, zaprawdę, w kłótniach naszych chłopów zdarzało mi się znajdować więcej poezji w wymyślaniach niż w poematach naszych wierszopisarzy" ²⁹).

Wbrew temu, co twierdzi Kowarski, właśnie Biestużew w swych nowelach z lat dwudziestych dokonał zdecydowanego zwrotu ku mowie ludowej, która stała się dla niego jednym z głównych źródeł inspiracji stylistycznej.

5.

Z komentarza autorskiego do noweli „Roman i Olga” (cytowanego w rozdziale 2 niniejszego artykułu) wynika, iż źródłem, z jakiego Biestużew czerpał materiał języka ludowego, był folklor rosyjski, ludowe pieśni i baśni. Ważne znaczenie dla ustalenia funkcji elementów mowy ludowej w noweli ma wypowiedź pisarza, zawarta w jego artykule z r. 1822, zwróconym przeciw Katieninowi. Biestużew pisał w nim o pieśniach ludowych: „większa ich część ma mniej niż 300 lat, ale czy możliwe jest, żeby najstarsze z nich, zmieniając się w przekazie ustnym, nie pozostawiły w sobie żadnej właściwości języka pierwotnego? Wiersze trudniej przerabiać niż prozę, a nie znajdujemy w nich ani śladu wyrazów cerkiewnych; dlatego przy całym szacunku do szanownego krytyka nie odstępę, na jego słowo, od języka przodków moich, w którym cieszyli się oni i smucili, śpiewali i naradzali" ³⁰). Jak wynika z tej wypowiedzi, Biestużew widział w języku pieśni ludowej zwierciadło żywej mowy staroruskiej i w pieśniach właśnie szukał ję-

²⁸ Ibid.

²⁹ List z 25 czerwca 1832, tamże, s. 29.

³⁰ А. Б е с т у ж е в, З а м е ч а н и я н а к р и т и к у, п о м е щ е н н у ю в 13 № С ы н а О т е ч е с т в а, к а с а т е л ь н о „Опыта краткой истории русской литературы”. „Сын Отечества”, ч. 77, str. 262.

зыка codziennego odległych wieków. Fakt, iż tego rodzaju pogląd został wypowiedziany przez pisarza w r. 1822, skłania do przypuszczenia, że stanowił on podbudowę teoretyczną programu stylistycznego, realizowanego w noweli „Roman i Olga” i pozwala sformułować tezę, że elementy języka ludowego, zaczerpnięte z folkloru, zużytkował Biestużew w celu odtworzenia języka mówionego starej Rusi, względnie stworzenia jego ekwiwalentu. Przedstawiona tu teza może wydać się powtórzeniem twierdzenia W. Winogradowa, który w swej pracy „О языке литературы pięknej” wskazał na odkrywcze wykorzystanie przez Biestużewa mowy ludowej jako narzędzia stylizacji w duchu dawnego języka³¹). Odmienność postawionej przez mnie tezy polega na stwierdzeniu, że materiał języka ludowego traktował Biestużew jako środek, umożliwiający rekonstrukcję dawnego języka mówionego, żywej mowy staroruskiej.

Elementy mowy ludowej w noweli Biestużewa spełniają jeszcze inną funkcję: ludowe słowa i zwroty służyły pisarzowi jako środek odświeżenia i wzbogacenia stylu prozy, odnowienia i demokratyzacji języka literatury. Wprowadzając je Biestużew zrywał z ograniczeniami szkoły karamzinowskiej, otwierał perspektywy nowych poszukiwań stylistycznych, realizował romantyczne hasła ludowości literatury, nadania jej narodowego oblicza.

Wbrew sugestii W. Winogradowa przysłowia nie są najważniejszym składnikiem ludowości stylu noweli „Roman i Olga”. Co prawda, występują one dość obficie w języku bohaterów, w przeważającej jednak części nie posiadają specyficznie ludowych cech językowych i same przez się nie stanowią jeszcze o rewelacyjności stylu utworu. Bardziej istotne znaczenie mają inne zjawiska języka ludowego przejęte przez Biestużewa, a mianowicie:

a) deminutiva ludowe, np.:

Увядает краса милой девушки, будто радуга без дождика (...) (s. 30); Слетай, жаворонок, на мою родину святую и принеси оттоль весточку (...) (s. 32); Ольга (...) увянет, как цвет, иссохнет, как былинка на камне (s. 5)³²);

b) ludowe zdwojenia semantyczne, np.:

Роман Ясенский хорош и пригож, служил верой и правдой Новугороду (...) (s. 3); (...) средство, позорное для моего роду и племени (...) (s. 10); Милая Ольга не знала, не ведала о бывшем (s. 7);

³¹ В. В. Виноградов, О языке художественной литературы, Москва 1959, str. 583—539.

³² Tu i niżej cyfry w nawiasach oznaczają numery stronic w А. А. Бестужев - Марлинский, Сочинения в двух томах, Москва 1958, т. I.

c) ludowy epitet, np.:

(...) я внимала (...) разговору ясных очей твоих (...) (s. 11); (...) борзые кони умчат нас отсюда (...) (s. 11); (...) буйную голову (...) (s. 24); (...) для чего нет у тебя отговоров от любви-чародейки (s. 19); Долго ехал молодец по дороге-разлучнице (s. 21).

d) dialektyzmy leksykalne, np.:

Ты спознала (...) грусть и сладкие вздохи (...) (s. 9); (...) незабвенный семик, когда (...) нехотя убегала она в резвых горелках от милого незнакомца (...) (s. 7); да и кто ж, коль не он ей суженый (s. 9); юноши опереживают ветер (...) (s. 14); Если б можно было скинуться птичкою (...) (s. 31).

Utarty pogląd głosi, iż do stylu „Romana i Olgi” przeniknął jedynie wąski krąg wyrazów i zwrotów ludowych. Kowarski pisał o zapożyczeniu przez Biestużewa „bardzo nieszkodliwych i przyjemnych dialektyzmów”³³) i to nie bezpośrednio z języka ludowego, lecz z pieśni Mierzlakowa i Nielebinskiego. Winogradow określa przejęte przez Biestużewa ludowe słowa i zwroty frazeologiczne jako „nieco wyszukane”³⁴). Twierdzenie Kowarskiego opierało się na apriorycznym założeniu, iż Biestużew nie wykroczył poza zasady stylistyczne Karamzina, który dopuszczał możliwość użycia w utworze jedynie niektórych, starannie dobranych wyrazów ludowych (przypomnijmy jego rozważania o słowach пичужечка i парень w liście do I. Dmitrijewa z 22 czerwca 1793 r.).

Przyjąwszy słowa пичужечка i парень jako wykładni dwóch warstw stylistycznych w łonie samej leksyki ludowej: leksyki poetyckiej (pieśniowo-baśniowej) i leksyki potocznej (народное просторечие), — należy stwierdzić, że Biestużew, w odróżnieniu od Karamzina, czerpał materiał językowy dla swej noweli nie z pierwszej tylko, lecz z obu tych warstw. Obok wyrazów takich jak кручина (s. 19, 21, 30), czy przytaczanych już весточка, былинка, скинуться птичкой, pisarz wprowadza szeroko słowa i zwroty o wyraźnym zabarwieniu prozaizmów:

Роман Ясенский горазд повесть слово на вечях (...) и на все смышлен (...) (s. 3—4); (...) он беден, стало быть не видать ему за собой Ольги (s. 4); Моей ли Ольге он чета! (s. 4); (...) порадууй отца на старость, ступай замуж (...); Куда нам ведаться с двумя сильными врагами? (s. 17); (...) я еще не пью питья хмельного (s. 24); (...) умолю бога, что прогневила родителя (s. 35).

Przytoczone przykłady świadczą o tym, że Biestużew daleko wykroczył poza karamzinowskie ograniczenia doboru wyrażań ludowych

³³ Н. Коварский, *op. cit.*, str. 141.

³⁴ В. В. Виноградов, *op. cit.*, str. 539.

i radykalnie wzbogacił zasób stosowanych w utworze środków leksykalnych.

Oprócz prozaizmów o zabarwieniu ludowym pisarz wprowadził do noweli szereg innych prozaizmów, np.:

(...) рванулся с маху вбок (s. 22); (...) полетел с моста (s. 22); (...) драться за Новгород (s. 25); Нет нужды, что их двадцать человек, а нас семеро (...) (s. 34); (...) чтоб позже не плакаться богу (s. 5).

Nagromadzenie prozaizmów obu odmian występuje w wypowiedzi Bierkuta w rozdz. IX: — Здравствуй, земляк (...) я рад что удалось сослужить тебе службу (...) мои невидимки почуяли наживу в монастыре (...) надо было оцупать все закоулки (...) нашли они тебя невзначай да кстати (...) ты видишь, каково успели мои молодцы (...) (s. 33).

Prozaizmy występują w noweli głównie w języku postaci, ale nie jest ich pozbawiona narracja autorska. Warto przy tym podkreślić, że prozaizmy pojawiają się często w sąsiedztwie wyrazów, zaczerpniętych z zupełnie odmiennych środowisk leksykalnych (słów, związanych z tradycją mowy poetyckiej, archaizmów).

W słownictwie noweli „Roman i Olga” stosunkowo bardzo skromne miejsce zajmują archaizmy-cerkiewnosłowianizmy. Pisarz rezygnuje z archaizmów typu град, врата, власы. Świadczy to o jego dążeniu do osłabienia żywiołu cerkiewnosłowiańskiego w obrębie archaizmów na rzecz pierwiastka staroruskiego. Pod tym względem Biestużew przeciwstawia się Karamzinowi, o którym B. Tomaszewski pisze: „U Karamzina w »Marfie posadnicy« (...) najwięcej jest właśnie cerkiewnosłowianizmów, ponieważ na przełomie XVIII—XIX w. cerkiewnosłowianizmy głównie traktowano jako właściwość starej mowy rosyjskiej”³⁵). Zasób cerkiewnosłowianizmów, stosowanych przez Biestużewa jest bardzo ograniczony i nie wykracza poza krąg wyrazów i zwrotów, powszechnie używanych w poezji klasycystycznej i przejętych przez poezję romantyczną. Spełniają one w noweli „Roman i Olga” funkcję estetyczno-emocjonalną raczej niż archaizacyjną: nadają wypowiedzeniu odcień wzniosłości, wprowadzają nastrój patosu.

Istnieją dowody, świadczące o tym, iż ograniczenie jakościowe cerkiewnosłowianizmów do kręgu wyrazów używanych powszechnie w mowie poetyckiej oraz ich ograniczenie ilościowe (w porównaniu z epiką Puszkina tego samego okresu ilość ich w „Romanie i Oldze” jest znikoma) było aktem świadomego i celowego działania reformatorskiego Biestużewa, jednym z ogniw zamierzonej i dokonanej przez

³⁵ Б. В. Томашевский, *Стилистика и стихосложение*, Ленинград 1959, str. 101.

niego reformy językowej. W dwu artykułach krytycznych, opublikowanych w r. 1822³⁶, tj. w roku powstania noweli „Roman i Olga”, Biestużew uczestnicząc w polemice, jaka toczyła się wokół książki Griecza „Próba krótkiej historii literatury rosyjskiej” podnosi problem stosunku języka staroruskiego do cerkiewnosłowiańskiego. Pisarz dostrzega istnienie na Rusi trzech formacji językowych: języka cerkiewnosłowiańskiego (języka przekładów biblii i ksiąg liturgicznych), książkowego języka ruskiego (znajdującego odbicie w „Ruskiej Prawdzie” i innych zabytkach piśmiennictwa świeckiego) oraz języka ludowego (żywej mowy staroruskiej). Fakt, iż tego rodzaju myśl wypowiedziana została w polemice z Katieninem, który przyszłość literatury rosyjskiej widział w nawrocie do języka starocerkiewnosłowiańskiego i coraz pełniejszym wykorzystaniu jego bogactwa słownikowego, pozwala dojrzeć w niej zarysy własnego programu stylistycznego Biestużewa. Był on najwidoczniej przeciwstawny programowi Katienina i polegał na dążeniu do maksymalnego ograniczenia pierwiastka cerkiewnosłowiańskiego i eksponowania dwóch pozostałych żywiołów językowych dawnej Rusi: języka staroruskich gramot, kronik i opowieści oraz żywego języka ludowego.

W noweli „Roman i Olga” pisarz stosuje archaizmy o wyraźnym zabarwieniu staroruskim, które w przeciwieństwie do omawianych poprzednio nie mają charakteru tradycyjnego, lecz stanowią bezpośrednie, odkrywcze nawiązanie do dawnego słownictwa. Oto przykłady:

1. Вечерел ясный день **рюэня**. (рюэнь — сентябрь, примеч. автора) (s. 9),
2. Роман говорил — вольные **местичи** вольного Новагорода (s. 17),
3. **Мы целовали крест** на мир с рыцарями (...) (s. 17),
4. Тогда посол московский **начал слово** к предстоящим (s. 17),
5. Князь твой **целовал крест**, чтоб держать нас по старине и по грамоте Ярославовой (...) (s. 27),
6. Кликнули клич (...) (s. 32),
7. (...) посадник в последний раз послал сказать осажденным, чтоб они **сдались честью** или он **возьмет город копьём** (s. 35).

Słowo рюэнь (przykł. 1) zaczerpnięte zostało prawdopodobnie z I tomu „Historii państwa rosyjskiego” Karamzina; kluczem do ustalenia pochodzenia archaizmów, występujących w pozostałych przykładach, może być wspomniany wyżej artykuł antykatieninowski. Dowodząc istnienia w „Powieści wriemiennych let” silnego ruskiego pierwiastka językowego Biestużew zapytuje:

³⁶ Zob. przypis 13 i 14.

В какой славянской книге найдете вы тортать (греметь), тутнуть (звучать), стряпать (медлить) (...) или выражения: взять на щит (разграбить), сесть на щит (прекратить битву), взять копьем (штурмовать), пустить на вороп (отдать на грабеж) и множество других, употребленных в летописи Нестора? Не говорю уже о других и о грамотах XIII и XIV веков ³⁷).

Zarówno zbieżność jednego z przytoczonych w artykule zwrotów z występującym w noweli (взять копьем — возьмет город копьем), jak i fakt przejawiania przez pisarza w okresie powstawania noweli szczególnego zainteresowania tego rodzaju zjawiskami językowymi, świadczą o tym, iż zwroty frazeologiczne, przytoczone w przykładach 3—10, zostały wprowadzone do utworu na zasadzie świadomego nawiązania do języka staroruskich latopisów i gramot. Nawiązanie do formuł, stosowanych w piśmiennictwie staroruskim, występuje w noweli wyraźnie w języku gramot, włączonych w ramy narracji:

Наказ тысяцкого и посадников новгородских боярскому сыну Роману Ясенскому (s. 23) Великому князю Василию Дмитриевичу благословление от владыки, поклон от посадников, от огнищан, от старейших и меньших бояр, от людей торговых и ратных и всех граждан новгородских! (s. 26).

Archaizmy pochodzenia staroruskiego występują zarówno w narracji autorskiej, jak i w wypowiedziach bohaterów. W odróżnieniu od cerkiewnosłowianizmów spełniają one funkcję archaizacyjną, służą do odтворzenia swoistego klimatu językowo-pojęciowego starej Rusi.

Ważne miejsce w leksyce noweli zajmują archaizmy rzeczowe. Są to przede wszystkim wyrazy, odnoszące się do dawnego uzbrojenia i techniki wojennej, nazwy dawnych ubiorów, przedmiotów domowego użytku, budowli, a także słowa, oznaczające urzędy staroruskie i zjawiska życia nowogrodzkiego. Ich funkcję można określić jako archaizująco-autentyzującą, służą one bowiem do stworzenia wiernego, plastycznego obrazu odległej epoki, jej kultury materialnej i instytucji życia społecznego. Szerokie, w porównaniu z nowelami Karamzina, wykorzystanie archaizmów rzeczowych w noweli „Roman i Olga” było posunięciem nowatorskim i odzwierciedlało zarówno reformatorskie tendencje stylistyczne Biestużewa, jak i jego odkrywcze poczynania w sferze przedstawieniowej utworu: dążenie do wiernego i szczegółowego zobrazowania zjawisk życia minionej epoki, stworzenia sugestywnego i obfitującego w autentyczne szczegóły tła dla wydarzeń fabuły.

³⁷ А. Бестужев, Замечания на критику, помещенную в 13 № Сына Отечества, касательно „Опыта краткой истории русской литературы”. „Сын Отечества”, 1822, ч. 77, стр. 258

Nowatorstwo stylistyczne Biestużewa przejawia się wyraźnie w tropice noweli. Cechuje ją bogactwo form i różnorodność funkcjonalna. W odróżnieniu od stylu „Natalii, córki bojarskiej”, w którym główną rolę odgrywały porównanie i peryfrazą, w noweli Biestużewa na pierwszy plan wysuwa się metafora. Jest to romantyczna metafora o zabarwieniu hiperbolicznym, oparta na jaskrawych kontrastach, nastawiona na wydobywanie maksymalnej wyrazistości i maksymalnego dramatyzmu przedstawianych zjawisk. Występuje ona przede wszystkim w narracji autorskiej, a poza tym w replikach dialogowych i w wyznaniu Bierkuta. Obok metafory pisarz stosuje oryginalną, nie spotykaną w nowelach Karamzina peryfrazę metaforyczno-metonimiczną, w której za materiał do skojarzeń służą realia życia rosyjskiego i starorusyjskiego, dzięki czemu posiada ona koloryt ludowy i archaiczny zarazem. Występuje ona niemal wyłącznie w języku bohaterów (w replikach Symeona Wojestawa w rozdz. I i w tyradzie Romana w rozdz. II). Porównanie pojawia się w noweli Biestużewa w dwóch zasadniczych funkcjach: uplastyczniającej, kiedy obliczone jest na przydanie barwności i wyrazistości obrazowi, oraz emocjonalno-ekspresywnej, kiedy ma za cel stworzenie aury szczególnego napięcia uczuciowego. Porównania, podobnie jak i metafora, mają najczęściej charakter hiperboliczny i są oparte na nieoczekiwanych zestawieniach jaskrawo kontrastujących ze sobą zjawisk. Porównania typu ludowego (zob. przykłady na str. 19, punkt a.) spełniają funkcje analogiczne do tych, jakie wypełniają inne elementy leksyki i frazeologii ludowej. Epitet, podobnie jak porównanie, spełnia w noweli Biestużewa funkcje uplastyczniającą i emocjonalno-ekspresywną. Obok epitetu wymienionych dwu typów, pisarz stosuje epitet ludowy (zob. przykłady na str. 20, punkt c.).

Obraz właściwości stylistycznych noweli „Roman i Olga” byłby niepełny, gdyby nie wspomnieć o pierwiastku żartobliwie-ironicznym, który ujawnia się zwłaszcza w replikach Bierkuta oraz dziesiętnika w rozdz. IX. W wypowiedziach tych można dojrzeć załączki „skazu” (stylu gawędowego), które później zostały rozwinięte w noweli „Zamek Eisen” (1825 r.).

Reasumując rozważania o leksyce, frazeologii i tropice noweli „Roman i Olga” należy stwierdzić, iż cechuje ją mozaikowość, symbioza różnych żywiołów stylistycznych. Wyróżnić wśród nich można:

1. romantyczny styl ekspresywno-retoryczny, spełniający funkcję uzewnętrzniania przeżyć i pragnień bohatera, który występuje głównie w wypowiedziach Romana i wynurzeniach Bierkuta, a w pewnym stopniu również w narracji autorskiej.
2. romantyczny styl narracyjno-opisowy; nastawiony na uzyskanie maksymalnej plastyczności i sugestywności przedstawienia,

3. styl ludowo-folklorowy, występujący głównie w dialogu, po części również w narracji autorskiej,
4. styl rozmowy potocznej z elementami „skazu”, pogwarki, dowcipu plebejskiego, występujący w dialogu,
5. elementy stylu piśmiennictwa staroruskiego, które pojawiają się w języku „gramot” i „nakazu” w rozdz. III i V.

W dziedzinie stylu nowela Biestużewa otwiera nowy etap w rozwoju prozy rosyjskiej. Cechuje go, po pierwsze, zerwanie z karamzinowskim nastawieniem na „styl średni” i połączenie w utworze najróżnorodniejszych pierwiastków stylistycznych, po drugie zaś — radykalne wzbogacenie słownictwa i frazeologii oraz dalsze zbliżenie języka literatury do języka mówionego, i to nie tylko języka mówionego warstw oświeconych, przez szerokie wykorzystanie wyrazów i zwrotów mowy ludowej i plebejskiej mowy potocznej. Ponadto w noweli Biestużewa po raz pierwszy zarysowuje się dyferencjacja języka narratora i języka postaci. Ten ostatni różni się od pierwszego szczególnie dużym nasyceniem elementami ludowymi i potocznymi.

6.

Analiza tekstu noweli „Roman i Olga” nie potwierdza tezy Kowarskiego o jej pokrewieństwie intonacyjnym z prozą Karamzina. Nie daje podstaw do takiego twierdzenia porównanie zestawionych przez Kowarskiego urywków, mimo iż zostały one specjalnie dobrane (tekst karamzinowski nie jest jednolity; stanowi zlepek dwóch fragmentów). Podczas gdy u Karamzina intonacje wykrzyknikowe i pytajne roztaapiają się w przeważającej ilościowo intonacji oznajmującej i są jej podporządkowane, u Biestużewa intonacje te odgrywają rolę dominującą: organizują frazę, nadają jej przyspieszony rytm, potęgują ekspresję. Odmienność kolorytu intonacyjnego prozy biestużewowskiej zarysowuje się jeszcze wyraźniej przy zestawieniu innych fragmentów nowel Karamzina i Biestużewa, np. dialogu Aleksieja i Natalii ze sceny spotkania w domu bojara Matwieja z dialogiem Romana i Olgi ze sceny w ogrodzie. Treść dialogu w obu utworach jest niemal identyczna: bohater namawia ukochaną do ucieczki z domu rodzicielskiego i przewyciężywszy wahania uzyskuje jej zgodę. W dialogu karamzinowskim intonacje pytajne i wykrzyknikowe mają w zasadzie jednolity koloryt ekspresywno-stylistyczny, wyrażają przestrach i prośbę. W dialogu biestużewowskim intonacje te występują w różnorodnych funkcjach emocjonalno-ekspresywnych, wyrażają całą gamę uczuć: zgrozę, oburzenie, gorycz, szyderstwo, wyrzut itd. Wielofunkcyjność intonacji

w noweli Biestużewa wiąże się ściśle z romantycznym charakterem utworu, z dążeniem pisarza do krańcowej intensyfikacji semantycznej wypowiedzenia.

7.

Praca Kowarskiego zawiera trafne spostrzeżenia, dotyczące składni nowel Biestużewa. Nawiązując do obserwacji, poczynionych przez K. Skipinę, która w swej pracy o noweli sentymentalnej wykazała istnienie w prozie Karamzina okresu równocześnieowego³⁸), Kowarski zauważa, że struktura składniowa noweli Biestużewa oparta jest na innej niż karamzinowska zasadzie, a mianowicie na zasadzie paralelizmu syntaktycznego. Specyficzny rytm prozie biestużewowskiej nadaje według Kowarskiego nie prawidłowe, symetryczne rozczłonkowanie frazy i nie ilość sylab akcentowanych w sąsiadujących ze sobą kolonach, lecz paralelne uszeregowanie fraz o podobnym następstwie części mowy. Kowarski wskazuje również, iż Biestużew stosuje często swoisty sylogizm syntaktyczny, w którym odczuwamy antykadencję intonacyjną w przesłankach i kadencję we frazie, odpowiadającej wnioskowi. Kowarskiemu wreszcie zawdzięczamy spostrzeżenie: „Marlinski we wczesnym okresie unika mowy zależnej, która wymaga skomplikowanego systemu współpodporządkowania i włączania, obfitości słów bezpostaciowych, spełniających funkcję łączącą (...) przed r. 1825 składnia Biestużewa w masie swej opiera się na zdaniu prostym i na paralelizmie syntaktycznym tych zdań”³⁹).

Uwagi Kowarskiego, w zasadzie słuszne i znajdujące potwierdzenie w nowelach liwońskich Biestużewa (zwłaszcza w noweli „Zamek Wenden”), wymagają pewnych uściśleń w odniesieniu do noweli „Roman i Olga”. W utworze tym mamy do czynienia nie tylko z paralelizmem zdań prostych, lecz także, a nawet przede wszystkim, z paralelizmem jednorodnych części zdania w obrębie zdania prostego rozwiniętego oraz z paralelizmem zdań podrzędnych w obrębie zdania złożonego. Tak ukształtowane wielostopniowe układy syntaktyczne występują w noweli „Roman i Olga” zarówno w narracji autorskiej, jak i w języku postaci. Oto przykłady:

Как любила слушать она Романовы повести
о дальних походах новгородцев,

³⁸ К. Скипина, О чувствительной повести. Русская проза. Сборник под редакцией Б. М. Эйхенбаума и Ю. Н. Тынянова, Ленинград, Academia", 1926.

³⁹ Н. Коварский, op. cit., str. 152.

на поморье
и на подолье,
о битвах
с богатырями железными,
с суровыми шведами,
с дикими половцами и литовцами.

(s. 8)

С каким трепетом,
с каким благоговением
внимала она рассказу
о недавнем нашествии Тамерлана,
о промысле всемогущего,
спасшего Москву от гибели
верою граждан,
заступничеством девы пречистой,
образом Владимирской богоматери.

(s. 8)

Ты
не одну еще ночь встретишь тоскою бессонницы,
не одно изголовье смочишь слезами,
которых не осушит
ни солнце,
как росу,
ни поцелуй сострадательной матери,
ни самое время,
и долго тебе ронять их на ветер,
долго ждать друга милого!

(s. 20)

И для чего ж было льстить мне
коварными взорами,
речами ласки и надежды?
Чтобы убийственным не т оледенить сердце любовника!
Не для тебя ль, непреклонная,
забывал я
славу,
и свет,
и все, меня окружающее,
не замечал,
как откидывались от глаз, будто ненароком, фаты пер-
вых красавиц,
какие взгляды стремились ко мне из-за штофных занавесок богатейших моих соседок?

(s. 10)

Zjawiskiem występującym dość często w obrębie układu wielostopniowego jest wyodrębnienie jego ostatniego członu, który nie wchodzi w skład łańcucha paralelizmów. Ów człon zwieńczający jest jakby przeciwstawiony całości układu i uwydatnia, na zasadzie kontrastu, rytmiczność organizacji członów poprzednich. Przykłady:

Казалось, она видела,
как он кланяется с обычной уветливостью,
как отряхает русые кудри свои,
как закладывает шитые с бахромою перчатки за кушак ше-
махинский,
и мимолетный ветер чудился ей голосом любезного,
(s. 8)

Описание

вечно цветущей Астрахани,
коверчатых берегов закубанских
и Кавказа, подпирающего небо шлемом снежным, оперенным
тучами,
и грозного бича вселенной-Тимура,
его роскошного двора,
его зверонравных подданных
с их нарядами,
с их обрядами и забавами
привлекало внимание Ольги
(s. 8)

Obok układu wielostopniowego w noweli „Roman i Olga” występuje opisany przez Kowarskiego równoległy układ paralelizmów, np.

Его голос казался тебе, красавица, отголоском тайных чувств твоих,
твоя душа сливалась и замирала с звуками любовных припевов;
ты млела в каком-то сладострастном забытии,
и долго-долго слышались тебе страстные звуки знакомого голоса,
и взоры певца ласкали, пронизали сердце.
(s. 8)

Uwadze badaczy uchodziło dotąd podobieństwo, jakie zachodzi w dziedzinie składni między nowelą „Roman i Olga” a „Słowem o wyprawie Igora”. Podstawową konstrukcją składniową jest w „Słowie”,

podobnie jak w noweli Biestużewa, wielostopniowy układ paralelizmów, często z wyodrębnionym lub rozbudowanym członem końcowym. Oto kilka przykładów:

Абы ты сия плъкы ущекоталъ,
скача, славию, по мыслену древу,
летая умом под облакы,
свивая славы оба полы сего времени,
рища в тропу Трояню
чресъ поля на горы ⁴⁰).

А мои ти куряни свѣдоми къмети:
подъ трубами повити,
подъ шоломы възѣлѣяни,
конецъ копия въскрѣмлени,
пути имъ вѣдоми,
яругы имъ знаеми,
луци у них напряжени,
тули отворени,
сабли изъострени,
сами скачють, акы сѣрыи влъци, въ полѣ,
ищучи себѣ чти,
а князю славе ⁴¹).

„Уже намъ своихъ милыхъ ладъ
ни мыслию смыслити,
ни думою сдумати,
ни очима съглядати,
а злата и сребра ни мало того потрепати” ⁴²).

Збися Дивъ,
кличеть врѣху древа:
велит послушати земли незнаемѣ,
Влъзѣ,
и Поморию,
и Посулию,
и Сурожу,
и Корсуню,
и тебѣ, тъматораканьскый блъванъ! ⁴³)

⁴⁰ Слово о полку Игореве. Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Изд. Академии Наук СССР, Москва-Ленинград 1950, str. 11.

⁴¹ Op. cit., str. 12.

⁴² Op. cit., str. 17—18.

⁴³ Op. cit., str. 12.

„Не мало ти величия

лелѣявшу князя на вльнахъ,
стлавшу ему зелѣну траву на своихъ сребреныхъ брезѣхъ,
одевавшу его теплыми мѣглами подѣ сѣнию зелену древу;
стрежаше его
гоголемъ на водѣ,
чайцами на струяхъ,
чрънядьми на ветрѣхъ”⁴⁴).

Jest rzeczą wielce prawdopodobną, że stosując wielostopniowy układ paralelizmów Biestużew opierał się świadomie na składni „Słowa o wyprawie Igora”.

Próby literackiego nawiązania do najwspanialszego dzieła literatury staroruskiej nie należały w I połowie w. XIX do rzadkości. Podejmowali je na przykład, każdy na swój sposób, Narieźny i Weltman⁴⁵). Sam Biestużew w okresie pisania noweli „Roman i Olga” żywo interesował się „Słowem o wyprawie Igora”; w artykułach „Dlaczego?”, „Uwagi do krytyki, zamieszczonej w nr 13 „Syna Otieczestwa” oraz „Rzut oka na starą i nową literaturę w Rosji” wyrażał zachwyt dla tego zabytku i głosił oryginalne sądy o artyźmie i języku „Słowa”, podkreślając jego staroruski charakter.

Przypuszczać należy, że wielostopniowy układ paralelizmów, zapożyczony ze „Słowa o wyprawie Igora”, miał spełniać w pierwszej noweli historycznej Biestużewa o tematyce rosyjskiej funkcję archaizacyjno-kolorystyczną, miał dopomagać do odtworzenia kolorytu dawnej Rusi, nadawać utworowi specyficznie ruski charakter. Przyzupuszczenie to potwierdza fakt, iż w powstałych niemal jednocześnie nowelach o tematyce liwońskiej pisarz nie stosuje wielostopniowego układu paralelizmów, lecz układ równoległy.

8.

Na podstawie analizy przedstawionych faktów wyłaniają się następujące wnioski:

1. Związek między nowelami Karamzina „Natalia, córka bojarska” i „Marfa posadnica” a nowelą Biestużewa „Roman i Olga” można

⁴⁴ Op. cit., str. 29.

⁴⁵ Zob. В. В. Сиповский, Следы влияния „Слова о полку Игореве” на русскую повествовательную литературу первой половины XIX столетия, „Академия Наук СССР. Известия по русскому языку и словесности”, т. III, str. 239—257.

określić, przyjmąwszy terminologię U. Fochta⁴⁶, jako związek przeciwstawienia.

2. Nie Karamzin, lecz Biestuzew był twórcą rosyjskiej noweli historycznej, odtwarzającej koloryt przeszłości i zawierającej wierny i sugestywny obraz społeczności dawnej epoki i nurtujących ją konfliktów.
3. W noweli „Roman i Olga” Biestuzew przeprowadził radykalną reformę językowo-stylistyczną, idącą w kierunku rozszerzenia i wzbogacenia leksyki i frazeologii, zbliżenia języka prozy do mowy ludowej i języka potocznego. Biestuzewowska reforma językowo-stylistyczna stanowiła etap pośredni między reformą Karamzina a reformą puszkiniowską.

⁴⁶ Zob. У. Р. Фохт, Внутренние закономерности историко-литературного развития, „Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка”, 1959, № 2.